

Prof. Dr. REŞAT ÖNGÖREN
OSMANLILARDA TASAVVUF

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2021

Sertifika no: 49821

İz Yayıncılık: 314

İnceleme Araştırma Dizisi: 72

ISBN: 978-975-355-434-3

5. baskı, İstanbul 2021

Oruçreis Mahallesi, Tekstilkent Caddesi

Koza Plaza B Blok No: 12 Kat: 15/151 Esenler / İstanbul

Telefon: (212) 5207210

www.iz.com.tr

E-posta: bilgi@iz.com.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Medine Efe

Basıldığı yer: Çınar Matbaacılık (Sertifika no: 45103)

Yüzyıl Mahallesi, Matbaacılar Caddesi, Ata Han, No: 34 K: 5 Bağcılar/İstanbul

OSMANLILARDA TASAVVUF

Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)

Prof. Dr. REŞAT ÖNGÖREN

İZ

Prof. Dr. REŞAT ÖNGÖREN; 1963 yılında Ünye’de doğdu. 1988 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni bitirdi. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Tarihi Bilim Dalı’nda 1990’da Yüksek Lisans’ını, 1996’da da Doktora’sını tamamladı. 1996-2000 yılları arasında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi’nde (İSAM) Tasavvuf araştırmacısı olarak çalıştı. Ocak 2001’de İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne Yardımcı Doçent olarak atandı. Kasım 2001’de Doçent, Kasım 2007’de de Profesör oldu. 1992 yılında Londra’da Biritish Museum India Office Library and Records başta olmak üzere değişik kütüphanelerde sahasıyla ilgili araştırmalar yapan Öngören, 2004-2005 ve 2005-2006 eğitim-öğretim dönemlerinde Sofya Yüksek İslam Enstitüsü’nde misafir öğretim üyesi olarak görev yaptı.

Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Tasavvuf Anabilim Dalı Başkanı olarak görevini sürdürmekte olan Öngören’in sahasıyla ilgili yayımlanmış pek çok makalesi ve İnsan Yayınları arasında çıkan *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler* (İstanbul 2003) isimli kitabı bulunmaktadır. Ayrıca İSAM tarafından çıkarılmakta olan *İslam Ansiklopedisi (DİA)* ile Tunus’ta neşredilmekte olan *Mevsûatu a’lâmi’l-ulemâi ve’l-udebâi’l-Arabi ve’l-müslimîn* isimli Arapça ansiklopedi için hazırladığı maddelerin yayımı devam etmektedir.

İçindekiler

GENEL KISALTMALAR	9
BİBLİYOGRAFYA KISALTMALARI	11
ÖNSÖZ	13
Giriş: Osmanlı Anadolu'su'nda Tasavvuf (XVI. Yüzyıl Öncesi)	17

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI ANADOLUSU'NDA TASAVVUF KÜLTÜRÜNÜ YAYAN TARİKATLAR (XVI. Yüzyıl)

I. HALVETİYYE	27
A) Pîr İlyas Kolu	28
B) Yahyâ-yı Şîrvânî Kolu	32
1. Habib Karamânî Şubesi	33
a) Şeyh Dâvûd	33
b) Şeyh Seyyidüddin Ali	34
c) Cemal Halife	35
d) Nakkaş Baba	41
2. Cemâliyye Şubesi	42
a) Sünbülüyye	54
aa) Sünbül Sinan	54
ab) Merkez Efendi	60
ac) Yâkub Efendi	77
b) Şâbâniyye	79
Şeyh Şâbân-ı Vefî	79
3. Ahmediyye Şubesi	89

a) Sinâniyye	92
İbrâhim Ümmî Sinan	92
4. Rûşeniyye Şubesi	98
a) Gülşeniyye	99
aa) Şeyh İbrâhim Gülşenî	99
ab) Şeyh Hasan Zarîfî	104
5. Şemsiyye Şubesi	107
C) Diğer Halvetîler	110
II. NAKŞİBENDİYYE	117
A) Molla İlahî	117
1. Emîr Ahmed Buhârî	119
a) Muslihuddin Tavîl	126
b) Mahmud Çelebi	127
ba) Abdüllatif Efendi	129
bb) Menteşeli Hacı Halife	134
c) Hekîm/Hakîm Çelebi	135
d) Pîrî Halife	140
B) Diğer Nakşîler	142
III. BAYRAMİYYE	155
A) Şemsiyye-i Bayrâmiyye	155
1. Tennûriyye	156
Şeyh Muhyiddin Yavsî	158
a) İseviyye	163
Şeyh İlyas Saruhânî	163
B) Melâmiyye-i Bayrâmiyye	167
1. Bünyâmin Ayâşî	168
2. Pîr Ali Aksarâyî	170
3. Hüsâmeddin Ankaravî	174
C) Celvetiyye	178
Şeyh Mehmed Üftâde	179
IV. ZEYNİYYE	185
A) Safiyyüddin Halife	189
B) Muhyiddin Esved	193
C) Şeyh Ali Dede	194
D) Seyyid Velâyet	198
E) Şeyh Muslihuddin Mustafa	199

F) Şeyh Burhâneddin	200
V. MEVLEVİYYE	205
A) Hüsrev Çelebi	208
B) Divane Mehmed Çelebi	209
VI. DİĞER TARİKATLAR	219
A) Kübreviyye	219
<i>Şeyh Abdurrahman Efendi</i>	220
B) Kadiriyye	223
<i>Şeyh Abdürrahim Tirsî</i>	224
C) Semerkandiyye	225
<i>Lârendeli Alâeddin Efendi</i>	227
D) Şâzeliyye	229

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI ANADOLUSU'NDA DEVLET RİCÂLİ- MEŞÂYİH MÜNASEBETLERİ (XVI. Yüzyıl)

I. GİRİŞ	235
A) Devlet İmkânları ve Tasavvufî Prensipler	237
B) İdarecileri Uyarma Vazifesi	240
II. PADİŞAH-ŞEYH MÜNASEBETLERİ	245
A) Padişahlar ve Tasavvuf	245
1. Sultan II. Bayezid'in Tasavvufî Yönü	245
2. Yavuz Sultan Selim'in Tasavvufî Yönü	247
3. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Tasavvufî Yönü	250
B) Padişahlar ve Şeyhler	256
1. Sultan II. Bayezid'in Şeyhlerle Münasebetleri	256
2. Yavuz Sultan Selim'in Şeyhlerle Münasebetleri	260
3. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Şeyhlerle Münasebetleri	263
a) Şeyhlere Sağlanan İmkânlar	264
aa) <i>Vergiden Muafiyet</i>	264
ab) <i>Maaş Tahsisi</i>	265
ac) <i>Tekke ve Zâviye İnşası</i>	266
b) Şeyhlere Sarayda Verilen Vazifeler	267
c) Şeyhler ve Seferler	269
d) Şeyhlerle Şahsî Dostluklar	273

e) Şeyhlerden İdam Edilenler	285
ea) Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî	286
eb) Şeyh Hamza Bâlî	298
ec) Şeyh Muhyiddin Karamânî	300
III. ŞEHZADELER ve ŞEYHLER	311
IV. SADRAZAMLAR, DİĞER İDARECİLER ve ŞEYHLER	320
V. ORDU MENSUPLARI ve ŞEYHLER	331

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI ANADOLUSU'NDA ULEMÂ-MEŞÂYİH MÜNASEBETLERİ (XVI. Yüzyıl)

I. MEDRESE İLİMLERİ ve ŞEYHLER	335
A) Zâhir-Bâtın Dengesi: Şeriat İlimleri ve Mutasavvıflar	335
B) Zâhir-Bâtın Birliği: Tasavvufla Diğer Disiplinleri Birleştirme Çabaları	340
II. ULEMÂ ve TASAVVUF	342
A) Ulemânın Tasavvufa Alâkası	343
1. Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi ve Tasavvuf	343
2. Şeyhülislâm İbn Kemal ve Tasavvuf	344
3. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Tasavvuf	348
4. Şeyhülislâm Çivizâde ve Tasavvuf	354
5. Diğer Âlimler ve Tasavvuf	355
B) Ulemâyı Tasavvufa Sevkeden Âmiller	358
C) Ulemâ ve Bazı Tasavvufî Meseleler	369
1. Semâ ve Devrân	369
2. İbnü'l-Arabî ve Bazı Görüşleri	384
III. ULEMÂNIN EN ÇOK RAĞBET ETTİĞİ TARİKAT: NAKŞİBENDİLİK	392
SONUÇ	397
BİBLİYOGRAFYA	403
İNDEKS	425

Genel Kısaltmalar

- a.e. : Aynı eser
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m.: Adı geçen makale
a.mlf. : Aynı müellif
a.s. : Aleyhisselâm
AY : Arapça Yazmalar
b. : Bin, ibn
bk. : Bakınız
c. : Cilt
Ed. : Editör
FY : Farsça Yazmalar
Hz. : Hazreti
H. : Hicrî
Ktp. : Kütüphane, kütüphanesi
nr. : Numara
Or. : Oriental
ö. : Ölüm tarihi
s. : Sayfa
sy. : Sayı
ts. : Tarihsiz
TY : Türkçe Yazmalar
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve devamı
vr. : Varak
vs. : Ve saire

Bibliyografya Kısaltmaları

AO *Archivum Ottomanicum*.

BSOAS *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*.

BSVB *Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni*.

DBİA *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I-VIII, İstanbul 1993-95.

DEFM *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmûası*.

DI *Der Islam*.

DİA *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988 -

EI² *The Encyclopaedia of Islam*, English New Edition, Leiden 1954 -

GAAD *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*.

IOLR *India Office Library and Records*, London.

IOS *Israel Oriental Studies*.

İA *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, I-XIII, İstanbul 1940-88.

İAD *İSAM İslâm Araştırmaları Dergisi*.

İED *İstanbul Enstitüsü Dergisi*.

İM *İslâm Medeniyeti Mecmuası*.

İS *İlim ve Sanat*.

İSAM *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi*.

İÜFTD *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*.

İÜİFM *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmûası*.

JTS *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*

KAM *Kubbealtı Akademi Mecmûası*.

MÜİFD *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.

OA *Osmanlı Araştırmaları - The Journal of Ottoman Studies*.

OTAM *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*.

SI *Studia Islamica*.

ŞM Şarkiyat Mecmûası.

TAD Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

TDA Türk Dünyası Araştırmaları.

TDAY Türk Dili Araştırmaları Yıllığı.

TDED Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.

TM Türkiyat Mecmûası.

TSMOSA Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi.

TTEM Türk Tarih Encümeni Mecmûası.

VD Vakıflar Dergisi.

VTTM Varia Türccica, Türkisch Miszellen.

WZKM Wiener Zeitschrift für die Kunde Des Morgenlandes.

Önsöz

Anadolu'nun İslâmlaşmasında önemli etkileri olan tasavvuf ehlinin, toplumun içinde bulunduğu durum ve şartlara göre hareket ettiği bilinmektedir. Bu çerçevede, Osmanlı'nın kuruluşu sırasında mutasavvıfların önemli roller üstlendikleri; fetihler sırasında orduların öncü birlikleri gibi çalışıp, askerinin maneviyatını yükseltmek için gayret gösterirken, fetih sonrasında kazanılan toprakların imarı ve halkının müslümanlaşması için çaba sarfettikleri, nizam ve otoritenin tam tesis edildiği zamanlarda ise, tekkelelerinde yetiştirdikleri kâmil insanlar vasıtasıyla, Hz. Peygamber döneminin iman tazeliğini yeniden yaşatma gayreti içerisine girdikleri görülür. Sûfilerce benimsenen bu prensibin, XVI. yüzyıl gibi Osmanlı'nın maddî güç ve imkân bakımından ihtişam devrini yaşadığı dönemde de geçerliliğini muhâfaza ettiği, yapılan araştırmalarla ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Bu çalışmada zaman olarak, XVI. yüzyılın başından Kanûnî Sultan Süleyman devrinin sonuna kadarki altmış altı yıllık (1500-1566) dönem, coğrafi sınır olarak da bugün sınırları belli olan Anadolu'nun, mezkûr sırada Osmanlı Devleti idaresine giren bölgeleri esas alınmış, bunlara pâyitaht İstanbul'un Rumeli yakası da ilâve edilmiştir. Muhteva olarak ise

sadece Sünnî kimliği ile tanınan tarikatların faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bu sebeple Kalenderîler'e, Şîî Safevî Devleti adına çalışan Kızılbaşlar'a, Hurûfî-Şîî tesirler altında bulunan Bektaşîler'e yer verilmemiştir. Meslekî-tasavvufî bir grup olan Ahîler de, klasik mânada tarikat tasniflerine uymadığı için söz konusu edilmemiştir.

XVI. yüzyıl, ilk bakışta tasavvuf tarihi açısından çelişkilerle dolu bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkar. Zira bu dönemi anlatan kaynaklarda, bir taraftan Osmanlı padişahlarının sûfî dostu oldukları vurgulanırken, diğer taraftan da üç tarikat şeyhinin devlet tarafından idam edildiği kaydedilir. Yine, devrin ileri gelen simalarından İbn Kemal, Ebüssuûd Efendi gibi şeyhülislâmlık makamına kadar yükselmiş şahsiyetleri bazı kaynaklarda sûfî düşmanı oldukları belirtilirken, bazılarında da tarikat müntesibi olduklarından sözedilir. Çelişkili gibi görünen bu bilgiler sebebiyle pek çok araştırmacının bu dönemi tahlilde zorlandıkları, hatta çoğu zaman yanlışlıkları görülmektedir. Bu araştırmayla, yeni bilgi ve belgelerin de ışığında çelişkiler önemli ölçüde bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Ancak şu hususu da özellikle belirtmek gerekir ki, bazı konularla ilgili bilgiler yalnız mutasavvıfların kaleme aldığı eserlerde bulunup, diğer kaynaklarda olmadığı için bunları değişik kaynaklardaki bilgilerle test etmek mümkün olmamıştır.

Bu araştırma 1991-1995 yılları arasında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Bilim Dalı'na bağlı olarak hazırlanan "XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf" konulu doktora tezinin kısmen geliştirilmiş şekliyle ibarettir. **Giriş** bölümünde, XVI. yüzyıl öncesi Anadolu'nun tasavvufî durumu özetlenerek, XVI. asırda faaliyet gösteren tarikatların Anadolu'ya hangi dönemde geldikleri ya da bu topraklarda ne zaman vücut buldukları gösterilmeye çalışılmıştır. **Birinci bölümde** Anadolu'da tasavvuf kültürünü yayan tarikat mensuplarının faaliyetlerine yer verilmiş; özellikle şahıslar, ku-

rumlar ve eserlerin tesbitine çalışılmıştır. Bu arada yeri gel-
dikçe mutasavvıfların tasavvuf kültürünü yayma metotları-
na da işaret edilmiştir. **İkinci bölümde** devlet ricâliyle muta-
savvıfların münasebetleri anlatılmış, özellikle, devlet büyük-
lerinin sûfilere sağladığı imkânlar ve bu imkânlarla karşılık
sûfilerin icrâ ettiği fonksiyonlar kaydedilmiştir. Ayrıca o dö-
nemde meydana gelen bazı şeyhlerin idam edilme hadisesi,
yeni bilgiler ve belgeler ışığında değerlendirilmiştir. **Üçüncü**
bölümde ise tarikat şeyhleriyle ilmiye mensuplarının ilişkile-
ri kaydedilmiştir. O dönem şeyhlerinin tasavvufî muhitlerde
oluşturdukları zâhir-bâtın dengesine temas edildikten sonra,
ulemânın tasavvufa rağbetinin sebepleri araştırılmıştır. Daha
sonra ise mutasavvıflarla âlimler arasında ihtilâf konusu olan
meseleler tartışılmış, bu hususta karşılıklı yazılmış risâlelerin
yanı sıra, yeni bulunan bazı yazma eserlerin de desteğiyle, ih-
tilâfa sebep olan konuların ne şekilde neticelendiği gösteril-
meye çalışılmıştır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, bu çalışmada kay-
dedilen tekke ve zâviyelerden başka, neşredilmiş tahrir def-
terleri vb. kaynaklarda ve bu kaynaklar kullanılarak hazırla-
nan çalışmalarda, XVI. yüzyıl Anadolu'sunun muhtelif böl-
gelerinde onlarca zâviyenin daha olduğu görülmektedir.
Bunların önemli bir kısmının Ahî zâviyeleri ve imaretlerden
ibaret olduğu düşünülse bile, diğer bir kısmının tarikat zâvi-
yeleri olduğu muhakkaktır. Ancak ait oldukları tarikatları, ya
da içinde faaliyet gösteren şeyhleri tesbit edilemeyenler hak-
kında herhangi bir şey söylenememektedir.

Bu çalışmamın başından beri yakın alâkalarını esirgeme-
yen ve görüşmelerimiz sırasında ufuk açıcı muhtevalı konu-
malarıyla meselelere değişik perspektiften bakabilme kabili-
yetini bana kazandırmaya çalışan hocam Prof. Dr. Mustafa
Tahrallı'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Prof. Dr. Yaşar
Nuri Öztürk, Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Prof. Dr. H. Kâmil Yıl-
maz ve Prof. Dr. İrfan Gündüz beylere, önemli tavsiyelerinin

yanı sıra özel kütüphanesindeki bazı yazmaları istifademize sunma lutfunda bulunan Prof. Dr. İsmail E. Erünsal'a, yayından önce metni büyük bir titizlikle okuyup gerekli tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Mustafa Kara, Doç. Dr. Ş. Tufan Buzpinar ve Dr. Tahsin Özcan beylere, çalışmanın hazırlanmasında maddî imkânlar sunan TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) idaresine, çeşitli kaynaklardan yararlanmamı sağlayan İSAM kütüphane, dokümantasyon, satınalma ve fotokopi servisi elemanlarına, kitabın yayınına gerçekleştiren İz Yayıncılık idareci ve çalışanlarına, başta Himmet Taşkömür olmak üzere yardımlarını gördüğüm araştırmacı arkadaşlarıma teşekkür ederim. Bu çalışmamı hazırlarken fikirlerinden istifade ettiğim merhum hocam Yrd. Doç. Dr. Selçuk Eraydın'ı da rahmetle anıyorum.

Dr. Reşat ÖNGÖREN

Üsküdar, Temmuz 2000